

Küzdelem a megmaradásért

A Nemzeti Színház, 1935–1938

Részlet Németh Antal: Curriculum vitae című írásából

Magyar Írók Szövetsége*
Budapest

Születtem 1903. május 19-én Budapesten. A középiskolát a Tavaszmező utcai Zrínyi Miklós főgimnáziumban végeztem. Érettségi után újságíró lettem, ezzel párhuzamosan végeztem az egyetem bölcsészeti fakultását. 1928-ban a berlini Collegium Hungaricumba kerültem, itt mint állami ösztöndíjas a berlini egyetem színháztudományi intézetében dolgoztam, és Reinhardt, valamint Jessner mellett gyakorlati rendezést tanultam egy évig. Berlin után a kielői Színháztudományi Intézet tanulmányozása következett. 1929-től két évig a szegedi Városi Színház dramaturg-főrendezője voltam, majd újabb állami ösztöndíjjal Münchenbe kerültem, ahol az operarendezés terén folytattam egy évig tanulmányokat, amelyeket Kölnben és Párizsban fejeztem be. Közben jelent meg A színjátás esztétikájának vázlata c. tanulmányom a *Budapesti Szemlé*ben (külön lenyomatban is) és Győző Andor kiadásában az általam szerkesztett kétkötetes Színészeti Lexikon. 1932-től gyakorlati színházi működésre nem nyilván alkalom, megírtam Az ember tragédiája a színpadon c. monográfiát, amely Budapest Székesfőváros kiadásában jelent meg, majd a Bánk bán a színpadon c. monográfiát. Ezután, 1935 tavaszán a debreceni egyetem meghívott magántanárnak színháztudományi tárgykörből, majd a Magyar Rádió a dramaturg osztály vezetését bízta rám, amely állásomból a német megszállást követő hetekben mentettek fel. A Nemzeti Színház igazgatója 1935. július 1-én lettem, helyemről a Sztójay-kormány távolított el.

Az elmúlt 15 esztendő alatt kifejtett működésem a legnagyobb nyilvánosság előtt folyt le, úgy, hogy annak ismertetése felesleges. A Vallás- és Közokt. Min.-ban működő III. sz. igazoló bizottság 603/1945. sz. határozatával 1945. dec. 5-én közalkalmazotti minőségemben egyhangúlag igazoltnak jelentett ki, a debreceni Tudományegyetem bölcsészeti kara pedig 1946. máj. 4-én tartott ülésén magántanári minőségemben ismert el igazoltnak. A Magyar Írók Szövetsége 1946 januárjában – legjobb tudomásom szerint – egyhangú határozattal hívott meg tagjai közé a szakírók csoportjába.

Budapest, 1950. febr. 8-án.

dr. Németh Antal

* A fordulat évében a diktatúra viszonyai közt a Magyar Írók Szövetségében is megkezdődtek a tisztogatások. 1949 szeptembere után az új vezetőség tagrevíziót tartott, és a vezetőség határozatáról sorra értesítette a szövetség tagjai sorából kizárt írókat (Hamvas Béla, Jékely Zoltán, Pilinszky János, Szabó Lőrinc, Weöres Sándor stb.). A szövetségből való eltávolítás elhallgattatást jelentett. Németh Antal 1946-tól kezdődően a Magyar Írók Szövetsége tagjának tudhatta magát, de írásait nem közölték. Ennek ellenére nem kapott értesítést a tagrevíziót végző bizottságtól. Feltehetően tagsági viszonyának tisztázása érdekében adta be a Magyar Írók Szövetségének a fenti önéletrajzot. Egy hónapon belül dr. Németh Antal író úrnak címezve megérkezett a válaszevél, melyben az állt, hogy nem tekintheti magát írónak. „Régi tagságát [...] a bizottság is és a Vezetőség is megszüntette. Amennyiben tagkönyvét még nem juttatta el hozzánk, kérjük, szolgáltatassa be.” Bp., 1950. március 2. Aláíró: Gergely Sándor elnök és Devecseri Gábor titkár.

Néhány hónap múlva dr. Németh Antal, a Nemzeti Színház egykori igazgatója, nyugdíj-kérelméhez a következő megjegyzést csatolta: „Állandó betegeskedésem miatt sem egyetemi magántanári tisztségemből, sem írói tevékenységemből keresetem, jövedelmem évek óta nincsen, és így a legprimitívebb létfenntartási szükségleteinket csupán feleségem** alkalmi rádió-fellépéseinek tiszteletdíjaiból és egyes ingóságaink (könyv, ruhanemű stb.) értékesítéséből teremtjük elő. Bp., 1950. május 26. N. A.”

** Dr. Németh Antal felesége 1950-ben Peéry Piri (Bp., 1904 – Pécs, 1962) színésznő.

Németh Antal, a Nemzeti Színház igazgatója az 1940-es években

VI.

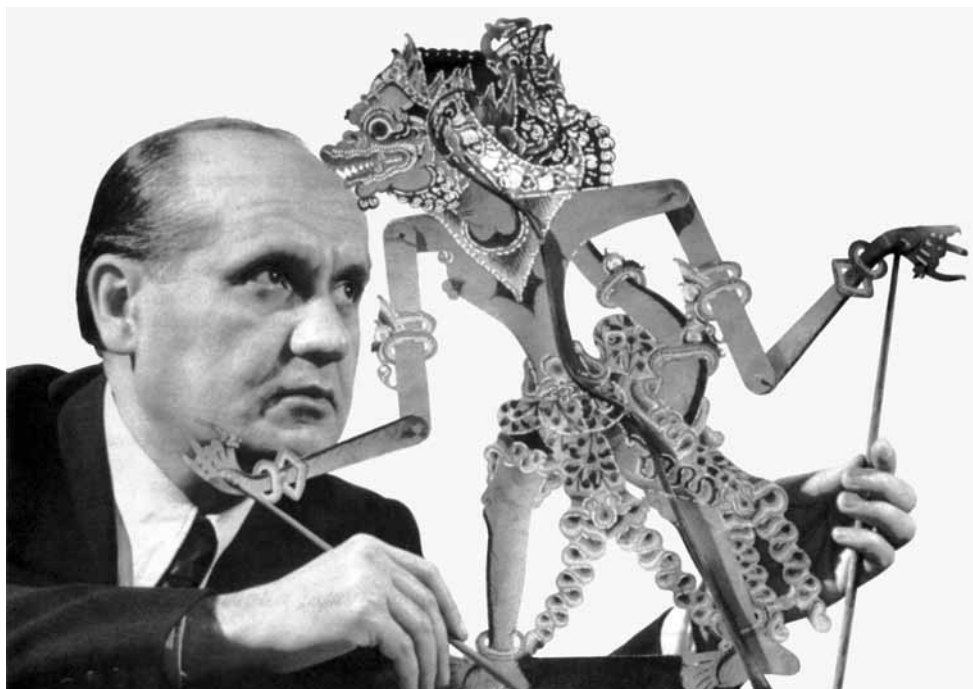
Az akkor 97. színi évadját játszó Nemzeti Színház ritkán élt át olyan mélypontot, mint ekkor. A süllyedés egyformán mutatkozott anyagi és művészi téren. Száz év alatt először fordult elő, hogy egy darabról a főpróbán derült ki előadhatatlansága.¹ Előfordult, hogy három olyan néző ült mindössze a nézőtéren, aki jegyéért fizetett, ingyenjeggyel is mindössze tizenöten, mert még a „potyajegy” is hiába osztogatták. Olyan súlyos volt a krízis, hogy hasonszenvi gyógy-móddal már reménytelen lett volna a kísérlet. Veszteni való nem volt, rosszabbul úgysem tudta volna senki sem vezetni a Nemzeti Színházat, mint ahogyan vezették. Hóman Bálint² elfogadta Gerevich Tibor³ tanácsát, és magához kérte Németh Antalt.

Ha nem is olyan kirívó módon, de ugyanez volt a helyzet a Magyar Rádiónál, ahol vitéz Somogyvári Gyula, az irredenta lírikus tartotta kézben az irodalmi, a dramaturgiai és a hírszolgálati osztályokat. A hazafiaskodó verseket kilószámra író ősdilettáns „működését” a rádió akkori elnöke, Kozma Miklós meguntta, és fölfelé buktatta Somogyvári Gyulát – aki képviselő lett –, és az irodalmi osztály élére előbb Németh Lászlót, majd amikor annak egyoldalúsága nyilvánvalóvá lett, az európai műveltségű Cs. Szabó Lászlót állította. A drámai osztály élére pedig Németh Antal került, aki 1935. május 1-jén foglalta el hivatalát, az elsőt életében, ahol tanult szakmájának megfelelő témakörben, hivatásának megfelelően dolgozhatott.

Színháztudományi tárgykörben megjelent önálló kötetei a tudományos világ figyelmét is felhívták Németh Antalra, és a *debreceni egyetem* bölcsészeti karának jutott eszébe, hogy meghívja *színháztudományi tárgykörből magántanárnak*. A habilitáció 1935. május derekán történt. Két hét múlva, június 1-jén publikáltatott az, hogy Voinovich Géza⁴ a Nemzeti Színház kormánybiztosi állásáról leköszönt, és az új igazgató Németh Antal lett.

Az évadnak vége volt, a tagok túlnyomó többségének szerződése lejárt, és ezekkel a tagokkal a vallás- és közoktatási miniszter maga közölte, hogy a lejárt szerződést megszüntnek tekinti. Ily módon akarta kifelé dokumentálni azt, hogy Németh Antal szabadon szervezi a Nemzeti Színház társulatát. Huszonnégy órával előbb, hogy igazgatói kinevezése nyilvánossá lett, külön miniszteri engedéllyel sok magánszínházi tag szerződött a Nemzeti Színházhoz, köztük Csontos Gyula, Somlay Artúr, Rajnai Gábor, Maklár Zoltán, Gózon Gyula, Jávor Pál, Makay Margit, Tőkés Anna, Dayka Margit, Titkos Ilona, Berki Lili.

Németh Antalnak az volt az elképzelése, hogy a színház fennállásának századik esztendejében *minden számottevő magyar színésznek a Nemzeti Színházban van a helye*. A lejárt szerződésű tagok közül csupán a másod- és harmadrendű erők közül nem szerződtetett újra néhányat vagy pedig olyat, akinek szerepköre jobb és országosan elismert nagyobb színésze gyénniséggel töltetett be. A társulat átszervezése forradalmi hatást keltett fővárosi színházi életünkben. Azok

a nemzeti színházi tagok, akik életfogytiglan tartó *hivatalnak* tekintették a színpadot, ráeszméltek arra, hogy a színházművészetet *hivatásnak* is lehet felfogni. A magánszínházak pedig, akik kartellbe tömörülve szorították le a legkitűnőbb színészek árszínvonalát, veszedelmes konkurenst kaptak a mozgékonyvá vált, megfiatalodott Nemzeti Színházban. Németh Antal arra is gondolt, hogy

Bajor Gizi, 1941
(Henrik Ibsen: Nóra)

Maklár Zoltán, 1937 (Kalmár,
Vörösmarty Mihály: Csongor
és Tünde, próbán)

Szelezky Zita, 1939

a kiöregedett és nyugalomba küldött tagok anyagilag se károsodjanak, és igyekezett őket fellépésre megnyerni, hogy a színház költségvetését nem terhelő nyugdíjuk, az esetleges örökös tagsági díjjal, valamint a nyújtandó fellépti díjjal együtt lehetőleg annyit tegyen ki, mint volt a fizetésük. Gál Gyula, Bartos Gyula örökös tagok színészi alakító készségük révén, koruknak megfelelő számú vendégszínházzal megmaradtak a Nemzeti Színház szolgálatában. Csupán Rózsahegyi Kálmán⁵ nem várta meg az igazgató ajánlatát, hanem elszerződött a Magyar Színházhoz, és a végleg nyugalomba vonult női tagok kórusához csatlakozva, akik nem akarták beismerni, hogy nemcsak testük, de művészetük is megöregedett, oktalan rágalomhadjáratot kezdett a Nemzeti Színház ellen. Ezzel lehetetlenné tette, hogy az egyre csökkenő emlékezőtehetségű művész később a Nemzeti Színházban szerepeljen.

Az öregek támogatása mellett mindennél nagyobb súlyt helyez Németh Antal a fiatalok szóhoz juttatására. Az első évtől kezdődően ő neveli és juttatja országos sikerhez Gobbi Hildát, Lukács Margitot, Mészáros Ágit, Szőrényi Évát, Pataky Jenőt stb., és akkor kezd nagyobb szerepet kapni és rendezni Major Tamás⁶ is.

Szerepkörükben versenytársakat állít az egyes művészeknek, de nemcsak a színházi vonalon szünteti meg a szerepmonopóliumokat, hanem a díszlettervezői „egykez” helyett mindazoknak a modern törekvésű művészeknek megnyitja a kapukat, akik eddig nem is gondolhattak a Nemzeti Színházra.

Németh Antal legtisztább és legszemélytelenebb meggyőződése szerint a jót jól akarja szolgálni. Jellemző azokra az évekre, hogy még a sajtó sem tudta elképzelni: akadhat valaki, aki a színházművészet szolgálatában egyedül és kizárólag *esztétikai elvek* alapján áll. A közönség azonban csakhamar ráeszmélt, hogy a Nemzeti Színházban immár nem aszerint történik a szereposztás, melyik színésznőnek milyen kapcsolatai vannak a sajtóval vagy a MÉP-pel,⁷ hanem hogy ki alkalmas a szerepre, és ki nem. És míg a hivatalos Magyarország képviselői közül egyre többen fordulnak szembe Németh Antallal, a közönség tömegei annál nagyobb arányokban csatlakoznak a tiszta művészet elvét nem csak hirdető, de meg is valósító Nemzeti Színház híveinek a táborához. Már első évre megkétszereződik az állandó látogatók száma, majd évről évre tovább emelkedve a kilencedik évben megtízszereződött számban találjuk az állandó híveit. Németh Antal vezetése alatt kiszélesül az érdeklődés a múltban csak a középosztályi unalmat szolgáló exkluzív színház iránt: a magyarság minden rétege otthon találja magát az előadásokon, és így a színház valóban a *nemzet* színháza lesz. Németh Antal rendszeresíti a vasárnap délelőtti *munkáselőadásokat*, amelyeknek rendezése megújítja Bánóczy Lászlóval⁸ való régi kapcsolatait, aki 1945 tavaszán üzeni Németh Antalnak, hogy: „együtt akar vele dolgozni”. De a halál megakadályozta ebben a szándékában a színháznak ezt a régi, idealista szerelmét.

A Nemzeti Színház fölött intendánsi⁹ jogkört gyakorló vallás- és közoktatásügyi miniszter, az első években még Hóman Bálint, csakhamar dilemmába

kerül. Neki is, de főleg a művészeti ügyosztálynak észre kell vennie, hogy a szakember Németh Antal nem szolgai végrehajtónak jött, hanem komolyan veszi a vezetést, és megvédi a színházat a felbukkanó dilettáns felsőbb utasításokkal szemben. Németh Antalnak önálló véleménye van mindenről, ezért gyakran kerül szembe Hóman Bálinttal, és sohasem loyális. Emberi magatartásánál is előbbre helyezi elveit, és a beléjük vetett hit igazának tudata erőt kölcsönöz neki, és mindig sikerül meggyőznie az intendánsi jogkört gyakorló felettesét álláspontjának helyességéről. Csak amikor az *ügyosztály* képviseli az intendánsi jogkört, vagy olyan államtitkár, mint Tasnádi Nagy András és Zsindely Ferenc, kell kemény harcokat vívnia.

A tiszta művészet szolgálata megjutalmazta az elv konok képviselőjét: Németh Antalnak sikerül a fokozatos színvonalemelést mellett *kiküszöbölnie a deficitet, a színészek és műszaki személyzet szociális helyzetét is egyre inkább javítja, végül az utolsó két évben már szufficittal¹⁰ dolgozik.*

Sok oldalról fenyegette 1935-től 1944-ig Németh Antalnak csak a *minőséget* szolgáló színházvezetését az ő művészi elveivel egyre inkább szembe kerülő „korszellem”. Az alábbiakban csak néhány mozzanatot ragadunk ki a mozgalmas és munkás évtized kényes és nehéz problémáinak megoldásai közül.

Jubileumi emléklap
Tőkés Anna aláírásával

Szabó Sándor és Lukács Margit
(Madách Imre: Az ember tragédiája, 1941)

VII.

Tehát 1938 tavaszán már világossá vált, hogy Németh Antalban sem a hivatalos kormányzat, sem pedig az akkori jobboldal nem kapta meg azt a személyt, aki a fölöttes hatóságoknak a napi politikai célkitűzéseit szolgáló programját megvalósítja, sem pedig azt, aki a Nemzeti Színházat odaállítja a mindinkább erősödő és a nemzeti jelszavak kódéba burkolt nyilas ideológia szolgálatába. Míg a műsorkialakítás harcai a kulisszák mögött játszódtak le – és mint mondtuk csaknem mindig Németh Antal győzelmével végződtek, amíg fölötteseit kellett meggyőznie egy-egy intézkedése helyességéről vagy intézkedésük helytelenségéről –, addig személyes vonatkozások terén egyes intézkedései nagy sajtókampányt provokáltak. Micsoda vihart kavart a mohón becsvágyó, nivótlan kabarékomika Vaszary Piri nem szerződttetése 1936 nyarán. Vaszary Piri ugyanolyan ügyesen menedzselte magát sokáig, mint sógornője, Muráti Lili: kifelé a baloldalt játszotta meg, de még Imrédy első miniszterelnöksége alatt belépett a nyilas pártba. A liberális publikumot azzal szédítette, hogy a *Népszavával* a kezében fotografáltatta le magát, a szélsőjobboldalt pedig teljes érzelmi odaadással nyerte meg magának. Ez a végletesen önző, inkollegiális törtető, akinél első volt a pénz, második a mindenáron való egyéni érvényesülés, és a századik helyen jött csak nála a *színház szolgálat*a, ugyanúgy ellentétbe került Németh Antallal, mint Kiss Ferenc.¹¹ A senkire tekintettel nem levő antiszociális törtetés e jellegzetes alakjai körül szükségszerűen tűrhetetlen atmoszféra alakult ki, amely lehetetlenné tette a komoly művészi munkát. Ebben az időben Kiss Ferenc még belülről, Vaszary Piroska már kívülről „fúrta” Németh Antalt. Amikor Imrédy miniszterelnök versenyt futott a nyilasokkal a jobboldali „reformok” megvalósítása terén, a Nemzeti Színházban hihetetlen erővel kapott lábra a zöldinges szervezkedés. A szemmel látható vezérek: Czakó Pál, a színház akkori titkára, Kiss Ferenc, az önjelölt igazgató, a munkásság részéről: Kiss Dénes színpadmeszter és Szűcs Gyula előmunkás voltak. Emlékezetes az a botrány, amelyet a Nemzeti Színház titkári irodájában készítettek elő Czakó Pál, Kiss Ferenc és a kiszolgálóik abból az alkalomból, hogy Németh Antal műsorra tűzte és elő merete adni Staud Gézáné Székely Júlia *Nóra leányai* című színművét. 1938 áprilisában Czakó és Kiss Ferenc közös legjobb barátjának, Fiala Ferencnek, a Szálasi-kormány sajtófőnökének a szerkesztésében megjelenő *Összetartás* hasábjain *Intendánst a Nemzeti Színház élére!* címmel cikksorozat indult meg, amelyben a nyilas újságírás minden technikájával igyekeztek ledöfni Németh Antalt.

Az első cikk felsorolta, hogy milyen „zsidó szerzőket” játszott a Nemzeti Színház 1935-től 1938-ig. A második cikk hatalmas alcímbetűkkel az előbb említett Vaszary Piri „eltűnését” reklamálja, és érthetetlennek tartja „a legzseniálisabb magyar színész és rendező” Kiss Ferenc és Németh Antal között fennálló közismert ellentétet. A második felháborodott cikk minősíthetetlen hangon tiltakozik az ellen, hogy Székely Júlia a zsidó törvényjavaslat benyújtása idején, 1938-ban jusson el „dicsősége csúcspontjára”. Hogy megakadályozzák a nyilas terroristák az előadást, és megbuktassák Németh Antalt, az Andrássy út 60.

alatti „Hűség házá”-ban békákkal és riasztószerekkel szereltek fel kis különítményeket, amelyek estéről estére botrányba fullasztották a Kamaraszínház¹² előadásait. Minden este rendőri asszisztenciával és egyes tüntetők letartóztatásával lehetett csupán az előadást megtartani. A botrány fokozására a Nemzeti Színház karzatáról estéről estére röpcédulákat szórtak a nyilasok. Egy röpcédula fotókópiáját mellékeljük. A *Virradat* című hétfői nyilas hetilap nem feleletet várt, de „megtorlást” követelt a Székely Júlia-darab bemutatásáért. A következő hetekben az *Összetartás* folytatta cikksorozatát, amelynek során különösen érdekes a július 19-ei cikknek *Orosz invázió a Nemzeti Színházban* című bekezdése. A cikkíró felhánytorgatja, hogy hat külföldi szerzőből két szerző orosz, és ezenkívül más orosz tárgyú darab is szerepel a Nemzeti Színház 1938–1939. évi műsortervezetében. Sajtóhibáktól hemzsegő módon megemlíti még két finn író, akik közül az egyik különösen érdekes személy, de nagyszerű két színművének kulisszatitkait senki sem ismeri. Németh Antal egyszeri olvasásra kötötte le Hella Vuolijoki finn írónőnek a *Niskavuori asszonyok* című darabját. A lekötés alkalmával az ügynökség figyelmeztette a Nemzeti Színházat, hogy Vuolijoki kommunista, és a finn nemzeti írószövetség nem látja majd szívesen az előadást. Németh 1938 nyarán Finnországba utazott, hogy az idegen miliőben lejátszódó darab stílusproblémáit a helyszínen tanulmányozza, és felvegye a személyes kapcsolatot Vuolijoki asszonnyal. Helsinkiben Mikkola professzor és neje mindenáron rá akarták venni Németh Antalt, hogy ejtse el Vuolijoki darabjának előadását, és adja elő ehelyett Järviluoma *Pohjalabeliek* című nemzeti érzelmű színművét. Németh hivatkozott a *Niskavuori asszonyok* dramaturgiai kitűnőségére, londoni sikerére, és nem hagyta magát befolyásoltatni. Vuolijokit birtokán felkereste. Három napot töltött a kiváló finn írónőnél, aki elmondotta a lekötött darab folytatásának és a trilógia harmadik művének a tervét, amit Németh Antal szintén lekötött. A három nap egyikén Vuolijokit felkereste a helsinki szovjet követ, akit Németh dr. is felkeresett Helsinkibe visszatérve, és az orosz színházkultúra utolsó években tett fejlődéséről tájékozódott. A finn hivatalos körök a magyar kormánytól kikényszerítették Järviluoma művének előadását, de Vuolijoki darabját betiltani nem tudták, mert Németh Antal tudva a diplomáciai lépésekről, a bemutatóval megelőzte azokat, sőt amikor a helsinki magyar követ a budapesti magyar külügyminisztériumhoz intézett átiratára a végleges döntés megszületett, már Vuolijokinak a trilógiát befejező művét is előadta a Nemzeti Színház.¹³ A világháború megakadályozta a további érintkezést Németh Antal és Vuolijoki között. Mindössze két hír érkezett Magyarországra az érdekes finn íróasszonyról. Az első az volt, amikor a finn nacionalista kormány életfogytiglani börtönre ítélte, mert orosz ejtőernyősöket rejtegetett birtokán, a második, amikor a Németország ellen fordult Finnország kiszabadította ünnepelt írónőjét. Németh Antal látogatását Vuolijoki birtokán Marlebeckben keskenyfilm örökíti meg.

Az *Összetartás* cikksorozatának több következménye lett. A legelső az volt, hogy Németh Antal nem újította meg a szerződését Czakó Pálnak és Patkós

Györgynek, a másik titkárnak. Az előbbi a Centrum nyomda igazgatója lett, és mint ilyen, Hitler, Goebbels stb. beszédeinek, nyilas programfüzeteknek stb. kiadója, majd a Szálasi-rezsim ifjúsági szervezője, „a magyar Baldur von Schirach”. Patkós György a Belvárosi Színház dicstelen igazgatásával, mozinak való átjátszásával, majd a *Hetedíziglen*¹⁴ című antibolsevista film írásával és rendezésével tette hírhedtté nevét. Kiss Ferenc pozíciója megingathatatlan volt, akkor már megkezdődtek a színészeti Kamara előkészítésének munkálatai, amelyre kezdettől fogva jelöltette magát, és figyelme egy időre elterelődött a Nemzeti Színházról. Kiss Dénest Both Béla, a Nemzeti Színház rendezője tetten érte szabálytalan pénzkifizetésen, amiért fegyelmi indult meg ellene. A fegyelmi során a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium Czákó Pál vallomását fogadta el Németh Antallal szemben. Kiss Dénes ügyében Pusztai János a miniszter nevében rendeletet adott ki, hogy állásába Kiss Dénest vissza kell helyezni. Noha az akkor már nyilas *Magyarság* a Kiss Dénes-ügy kapcsán újabb támadásokat intézett Németh Antal ellen, az igazgató a volt színpadmestert nem engedte be a színház épületébe, a minisztérium azonban rendületlenül tovább fizette a nem dolgozó Kiss Dénest.

Németh Antal kilenc pert indított Fiala Ferenc és nyilas újságíró társai ellen, és noha az ugyancsak nyilas Dorosy Dezső – akit a Népügyészség azóta letartóztatott – vezette a pert, és felháborító módon a sértett hátrányára irányította a tárgyalást, rendszeresen összejátszott a vádlottal és annak tanúival, mégis kénytelen volt Fiala Ferencet sajtórágalmazás és becsületsértés vétségben bűnösnek kimondani és elítélni.¹⁵

VIII.

Németh Antal közéleti szereplésének egyik legfontosabb fejezete az a nyilvánosság előtt ugyancsak teljesen ismeretlen hosszú küzdelem, amelyet „A társadalmi és a gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról” szóló 1938. évi XV. t. c.¹⁶ 2. §.-ának b./ pontjában foglalt utasítás alapján életre hívott, a magyar színházi kultúra elzüllesztését eredményező, művészi egzisztenciák szárait tönkretévő *Színművészeti és Filmművészeti Kamara* létrejötte, megalakulása és működése ellen vívott.

Folytatta pedig ezt a küzdelmet azért, mert a törvény alapján életre hívott Kamara alkalmas volt arra, hogy a *színművészet* területén a *minőség* érvényesülésével szemben, politikai, faji, *világnézeti* szempontból nyomjon el értékeket, és jutassa előtérbe a tehetségtelenséget.

1938 tavaszán vitéz Haász Aladár, a művészeti ügyosztály főnöke értekezletet hívott össze, amely értekezletnek tárgya a Színművészeti és Filmművészeti Kamara rendelettervezetének megvitatása volt. Erre az értekezletre hivatalból meghívta Németh Antalt is, aki a részt vevő többi meghívotthoz hasonlóan előre megkapta a rendelettervezetet. Németh azonnal látta, hogy a tervezetet di-

lettánsok csinálták, és a benne rejlő ellentmondások kiválóan alkalmasak arra, hogy művészi életünk kalandorai tetszésük szerint értelmezzék az egyes paragrafusokat. Az értekezlet során mindenki toldozó-foldozó indítványokat terjesztett elő, végül utolsónak Németh Antal szólalt fel, aki alapjaiban támadta meg az egész rendelettervezetet. Kimutatta, hogy semmiféle célnak nem felel meg, bebizonyította, milyen veszedelmes lehetőségek rejlenek a megvalósítása esetén olyan diktatórikus szempontok érvényesítésére, amelyeket a legjobb esetben színházi gyengeség, az önkritikát nem ismerő becsvágy vagy az anyagi javakra törekvő kizárólagos érvényesülési vágy diktálna. Egy-egy megjegyzésében nevetségessé tette a rendelet bizonyos pontjait és a tervezet teljes elvetését javasolta, és javaslatot tett arra vonatkozólag, hogy a kamara létesítésének szempontjait, szükségességének indokait tisztázzák előbb, mielőtt bármit is tárgyalnának.

A rendelettervezetet ízekre szétszedő felszólalásának olyan hatása volt, hogy Németh Antalt *többé nem hívták meg értekezletre* sem a Kamara előkészítése idején, sem a megalakulás alkalmával.

1938 nyarán a *Budapesti Közlöny* az évi 191-es számában, augusztus 26-ai kelettel megjelent a Színművészeti és Filmművészeti Kamaráról szóló rendelet, és kezdetét vette egy kétirányú küzdelem: az egyik, amit Németh Antal megjósolt, hogy egy kis klikk a rendeletben biztosított hatalmat mindenkin átgázolva a maga számára érvényesítse, és a másik oldalon pedig az, hogy a Kamara káros működését minden erővel ellensúlyozzák elvi és személyi síkon egyaránt.

Az előkészületekből a közönség semmit sem tudott meg, néhány beavatott figyelembe nem vett véleményadásán kívül maga a színésztársadalom is ki volt zárva a kamara megszervezésének munkájából. Az 1938. évi nyári szabadságáról visszatérő színésztársadalom már félig kész helyzetet talált, amelybe minden további nélkül be kellett illeszkednie. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium egyik legmegdöbbenőbb intézkedése az volt, hogy a Kamara előkészítő bizottságába a Nemzeti Színház részéről elbocsátott Patkós György titkár legjobb barátját, Hosszú Zoltán dr.-t¹⁷ és Lehotay Árpádot jelölték ki. A Nemzeti Színház 1938. december 10-én délben megtartott társulati ülésén megnyilatkozott Hosszú Zoltán nyilas beállítottsága. Németh Antal 8 gépelt ívoldalas levélben fordult az állami színházak felett miniszteri hatáskörrel felügyeletet gyakorló Zsindely Ferenc államtitkárhoz, aki néhai Teleki Pál gróf kultuszminisztersége alatt az intendánsi jogkört gyakorolta. A levél bevezetésében őszinte megdöbbenésének adott kifejezést, hogy Hosszú Zoltán a színészkamarai előkészítő bizottságba kinevezetett. Rámutatott arra, hogy sejthető volt, milyen módon fogja felhasználni Hosszú dr. látszathatalmát kollégáival szemben, majd így folytatta:

„Aggodalmam bevált. Hosszú Zoltán kinevezése után cézárként járt-kelt kollégái között, soknak köszönését sem fogadja. Tudomásom van róla, hogy a színház legtartózkodóbb és legszelídebb tagjaival szemben is előszeretettel ejtett el szavakat, vagy használt kifejezéseket, amelyek kollégáinak megbán-

tását vagy megsértését célozták. Általában egész magaviseletével és fellépésével azt a látszatot igyekszik teremteni, hogy ő ítélt élők és holtak felett.

Most már tisztán látszik, hogy a Színészakadémia Előkészítő Bizottságának jelenlegi összeállítása a Kamarai előkészítés csődjét jelenti – nem szólva arról, hogy határidő előtt néhány nappal a szervezésre váró 2000 színész közül 200 sem adta be a felvételi kérelmét, márpedig a szervezés kizárólag adminisztrációs kérdés, amelyhez azonban az előkészítő bizottsági urak túlnyomó része nem is konyít. Az elriasztás azáltal történt, hogy Hosszú Zoltán mesterségesen igyekezett úgy befelé, mint kifelé nehézségeket támasztani, viszont terrorizálja kollégáit akkor, amikor a miniszteri rendelet az állami színházakat bizonyos mértékig kivételes módon kezelte a tagfelvétel szempontjából. Hosszú kényszeríteni akarta a Nemzeti Színház hetven művésztagját, hogy egyénileg külön-külön személyes instanciával járuljanak elébe tagfelvétel céljából.

Vele egy követ fúj az Előkészítő Bizottság másik tagja, Cselle Lajos is, aki a Wlassics báró és közöttem létrejött és az említett miniszteri rendelet alapján álló megállapodást nem hajlandó méltányolni, s telefonon kihívó modorban lépett érintkezésbe a Nemzeti Színház gazdájával, kivallatva őt a nemzeti színházi tagok okmányainak együttes leigazolási módjáról. Elégedetlenségének és rosszallásának adott kifejezést a telefonbeszélgetés alkalmával amiatt, hogy a színház tagjainak eredeti okmányait nem a Bizottság maga vizsgálja felül, s félreérthetetlen gyanújával illette a Nemzeti Színház, illetve az Operaház tisztviselői karát is, amikor feltételezte, hogy az Operaházban történő okmányigazolás alkalmával ez a tisztviselőkar esetleg hamis adatokat fog kimutatni a Színház tagjairól. Telefonbeszélgetését végül is azzal zárta be, hogy a kérdéses ügyben minden felelősséget áthárít a színházra.

A színház tagjainak gázsiadatai – a külső és belső béke megóvása érdekében – féltve őrzött titka minden színháznak. Az állami színházakban¹⁸ pedig egyenesen szabályrendelet intézkedik arra vonatkozóan, hogy a tagok gázsiadatait kizárólag csak törvényes fizetési letiltás esetén szabad a bíróságnak is kiadni. E szabályrendelet még a törvényes feleség számára sem bocsájtja rendelkezésre a gázsiadatokat: nem indokolatlan tehát az az aggodalom, amely most ezeknek az adatoknak a kiszolgáltatását kíséri egy olyan összetételű bizottság számára, amely említett tagjaiban nem látszik elfogulatlannak.”

A levél azután eseteket sorol fel annak a bizonyítására, hogy Hosszú Zoltán miképpen akarja a Nemzeti Színházban a színészi fegyelmet lerombolni. Majd Hosszú beteg erkölcsi mentalitásának bizonyítására a nyilas színpadmester – Kiss Dénes – esetét ismerteti (a levél) szó szerint a következő módon:

„Czakó Pál távozása után személyesen véve kezembe a műszaki személyzet ügyeinek intézését, lépésről lépésre bizonyos anomáliákra jöttem rá. Ezeknek

a bizalmas kivizsgálását a nyár elején megkezdtem, de a műszaki pénzek elszámolása körül nem sikerült százszázalékos bizonyító erővel büntethető szabálytalanságokat felfedeznem. Ösztönöm nem csalt, és résen állásomnak néhány héttel ezelőtt meglett az eredménye, amikor is a műszaki személyzet vezetője, Kiss Dénes olyan pénzügyi szabálytalanságot követett el, aminek következménye a házi fegyelmi lett. Ez teljes mértékben beigazolván a felmerült vádat, nemrégiben kértem Tőletek a hivatalos fegyelmi vizsgálat megindítását, amelynek eredménye kétségtelenül Kiss Dénes elbocsátása lehet.

Kiss Dénes színpadmester állítólag székely eredetű, és úgy látszik: Hosszú Zoltán dr. *a székelysége nézve külön erkölcsi kódex létezését hiszi*, mert tegnap este a *Farkaskaland* előadásán a színpadon, a kulisszák mögött egy magánbeszélgetésbe spontán bekapcsolódva megtámadta Both Bélát, neki tulajdonítva Kiss Dénes állásától való felfüggesztését. Anélkül, hogy bármiféle tájékozottsága lenne az ügyről, nevezetesen arról, hogy Both Béla a visszaélés közvetlen tettenérésénél a lehető legkorrektebben járt el, és arról, hogy Kiss Dénes ténylegesen immár megbizonyíthatóan tervszerűen megkárosította a magyar államot – olyan kijelentést tett, amivel kvázi megvádolta Both Bélát azzal, hogy alaptalanul jegyzőkönyveket gyárt, s kollégáit spion és spicli módjára veszi körül; a színházat pedig azzal, hogy mintha Kiss Dénest pusztán „jó magyarságáért” bocsájtottuk volna el. Ugyanakkor a színészek és munkások jelenlétében, sőt egyenesen nekik adressálva, abban jelölte meg az általa „elbocsájtott”-nak nevezett Kiss Dénes bűnét, hogy ő „jó magyar ember”, s ezzel indirekte azt igyekezett nyilvánosságra hozni, hogy a Nemzeti Színház jelenlegi vezetősége, éppúgy mint Both Béla, saját személyében, üldözik a jó magyar embereket. Ugyancsak ekkor annak a bizonyosságának is kifejezést adott, hogy fent nevezett színpadmester, éppúgy, mint a többi jó magyar emberek, akiket hozzá hasonlóképpen bocsájtottak el, majd visszatérülnek a Nemzeti Színházba, s ezzel a kijelentésével és ennek elmondási módjával nyilvánvalóan a jelen voltak megfélemlítését célozta.

Both Béla a színházi törvényszékhez fordult becsületének védelméért, és – amennyiben megfelelő paragrafusok vannak – a színházi törvényszék ezt az ügyet a maga rendje és módja szerint el is fogja intézni. De kérdelek, mélyen tisztelt Méltóságos Uram – tűrhető-e ez a magatartás továbbra is, és tűrhető-e ilyen tényállások mellett, hogy Hosszú Zoltánnak a Kamara előkészítésével kapcsolatban betekintése lehessen Magyarország minden színészének legbizalmasabb személyi és anyagi ügyeibe? Van-e biztosíték arra, hogy ilyen *beteg agyú és beteg lelki* ember nem fogja nagymértékben felhasználni és kihasználni azt a hatalmat, hogy a benyújtott tagfelvételi kérelmek alapján a tagok felvételének sorsa felett – akár csak egy szavazat erejéig is, de – döntsön?

A magam részéről *mélyen megaláazónak érzem* a Nemzeti Színház összes tagjainak adatait kiszolgáltatni Hosszú Zoltánnak; elképzelhetetlennek tartom, hogy a Nemzeti Színház egyik alkalmazottja többi kollégáinak gázsi-

ügyeibe és egyéb dolgaiba betekintést nyerhessen akkor, amikor ez a múltban kizárólag a felügyeleti hatóság, az ügyosztály, az államtitkár és a miniszter hatásköre volt.

Éppen ezért – benne élve a színház életében, naponta kontaktusban lévén tíz és száz különlegesen érzékeny idegzetű emberrel – *felelősségem teljes tudatában elhatároztam, hogy mindaddig, amíg a kamarai előkészítés ügye revízió alá nem vétetik – a jelenlegi eljárások káros következményeit beláthatatlannak tartva –, az adatok kiszolgáltatását a Kamara Előkészítő Bizottságának megtagadom.* A színház tagjai által kiállított tagfelvételi íveket összegyűjtöm, és kizárólag személyesen a Te kezébe vagyok hajlandó átadni.”

Németh Antal *megtagadta a rendelet végrehajtását*, és a Nemzeti Színház 1891. február 1-je óta érvényben levő szabályrendelet vonatkozó paragrafusára helyezkedve, kizárólag a miniszternek, illetve a miniszter hatáskörével megbízott államtitkárnak adta át az adatokat. Jellemző a tény, hogy Zsindely államtitkár az adatokat kiszolgáltatta Hosszú Zoltánéknak.

Németh Antal tehát a második menetben is alulmaradt, az előkészítés munkáját nem tudta más irányba terelni, nem maradt tehát más hátra, mint – a maga fölöttesei előtt elfogultnak ítélt személyének háttérbe állítása mellett – azokat sorakoztassa fel, akiket életérdekeiben sértett a Színművészeti Kamara. Az állami színházak számvevőségének tisztviselői Csávojszky Vince gazdasági főnök és Juhász Andor főnökhelyettes személyén keresztül állandó érintkezésben volt az Operaházzal, és ott közvetve, a Nemzeti Színháznál pedig megbízható munkatársain keresztül szervezte a színészeket. A színésztársadalomnak ugyanis még arra sem volt ideje, hogy valamennyire tájékozódjék. Tanácstalanul állt a rendelkezések útvesztőjében, és mert nem tehetett egyebet, azt az egyetlen megmutatott utat választotta: azt, amelyet az Előkészítő Bizottság számára kijelölt. Az előkészítés módjának tanulmányozása a színésztársadalom akkori magatartásának ismerete világosan mutatja, hogy a Kamara megalakulása a színésztársadalom akaratától és befolyásától függetlenül, teljesen a néhány emberből álló Előkészítő Bizottság egyéni érdekeit szolgáló elgondolása szerint történt. Ezt a véleményt egyébként az utóbb megalakult Kamara vezetősége is megerősítette, amikor önérzetesen hirdette, hogy minden ponton a „hivatalos akarat” győzött. Vonatkozott ez elsősorban az ún. „elektor”¹⁹ választásra, de általában az egész választásra. Az Előkészítő Bizottság válogatta ki és vette fel a listájára a szavazásra jogosított tagokat. Ezt a tagfelvételt az Előkészítő Bizottság tetszése szerint végezte, munkájába senki bele nem szólhatott, azért senkinek sem tartozott felelőséggel. Az Előkészítő Bizottságnak tehát módjában állt olyan szavazólistát állítani össze, melyben a szavazók többségét az ő híveik képezték. Ez a lajstrom teljesen tetszőleges volt. Nem számított, hogy a szavazók száma az egész színésztársadalmat képviseli-e, vagy csupán ennek egy kisebb és egyéni szempontok szerint való részét. Nem számított, kit, milyen címen vettek fel, vagy miért nem vettek fel. Hosszú Zoltán és Lehotay Árpád büszkén hangoz-

tatták azokat a jogokat, hogy nemcsak hogy *nem felelősek a közönségnek, sőt még csak felvilágosítást sem tartoznak adni*. Az Előkészítő Bizottság hivatkozott arra, hogy élén miniszteri biztos áll, és így minden intézkedést az ő felügyelete alatt végeznek. Szükségtelen kitérni arra, hogy a tehetetlen és tehetségtelen Wlassics Gyula báró²⁰ milyen báb volt először Hosszú Zoltánék, majd Kiss Ferencék kezében. Wlassics tehetségtelenségétől függetlenül: jogi és fizikai lehetősége sem volt meg Wlassicsnak – az anyag óriási mennyisége és a rendelkezésre álló idő rövidege miatt – az intézkedések és elintézésük pontra való ellenőrzésére. Az előkészítést megszabó rendelet, illetve annak végrehajtása minden jogorvoslatot kizárt, így végeredményben olyan választás tarttatott, amelyben egy tetszőlegesen összeállított szavazó tömeg kénytelen volt választani olyan formai korlátozások között, hogy a választás csakis az előre megszabott eredményre vezethetett.

Németh Antal ilyen körülmények között csak a színészi közvélemény figyelmét hívhatta fel olyan jelenségre, amelyekkel kapcsolatban támadható volt a szervező Kamara. Legelőször az ország legnagyobb nevű színésznőit vonultatva fel egy teljesen indokolt és semmiféle körülmények között nem vitatható igazságtalanság megváltoztatása érdekében. Személyesen fogalmazta meg azt a felterjesztést, amelyet Márkus Emiliától, Bajor Gizitól, Dayka Margittól kezdve számos jelentős magyar művészről írt alá, és amely felterjesztés követelte a színésznőknek a képviselési közgyűlés kiküldöttei közé való felvételét. A szavazólap esetleges megváltoztatásával időt akart nyerni, hogy a szándékosan gyorsított tempóban folyó választások szélsőjobboldali jelöltjeinek sikerét a baloldal megszervezésével lehetetlenné tegye.

A felterjesztés természetesen ismét eredménytelen maradt. A különböző nyilas pártokhoz egyformán tagként tartozó Kiss Ferenc a hírhedt Zsabka Kálmán ifjúsági vezér vezetése alatt álló *Turul Szépművés Céh*hel már lepaktált, a minisztériumban a művészeti ügyosztály vezetőjének, vitéz Haász Aladár intenciójához híven elintézt dolog volt Kiss Ferenc elnöksége, tehát olyan lépésről kellett gondolkodni, amely immár a nyilvánosság felé is dokumentálta, hogy a Németh Antal vezetése alatt álló Nemzeti Színház nem azonosítja magát a fölötteseinek kényszerítő nyomása alatt életre hívott Színművészeti és Film-művészeti Kamara létesítésével.

Németh Antal kísérleti ballonként az Operaház társulatának mozgalmát hagyta kifutni, dec. 8-án, csütörtökön de. tartott társulati ülést az Operaház különböző sérelmekre hivatkozva. A társulat úgy határozott, hogy távol marad a kamarai taggyűléstől, és megtiltja tagjainak, hogy az elektorlistán szereplők a tisztséget elfogadják. Németh Antal a sajtóvisszhangot látva, megbeszélte a helyzetet Kürti Józseffel,²¹ a Nemzeti Színház nagy tekintélyű tagjával, Szűcs Lászlóval,²² a Nemzeti Színház dramaturgjával és Hajdú Lászlóval,²³ a színház titkárával, körözni kezdtek egy ívet, amely a Nemzeti Színház törvénykönyvének egy paragrafusára alapján társulati ülés megtartására kért engedélyt, ezt hetven tag aláírta, és Németh Antal december 10-én, szombaton déli 12 órára

engedélyt adott az ülés megtartására. A kezdet tervszerűen zajlott le: Kürti József üdvözölte a társulatot, és Táray Ferenc ismertette azt a törvénycíkket, amelynek alapján a Kamarát felállították. Elsőnek rögtön Hosszú Zoltán szólalt fel, és kifogásolta a társulati ülés összehívását. Vádolta a tagokat, hogy az ülés összehívásával szembehelyezkednek a törvény rendelkezéseivel. Felvilágosítást kért az elnöklő Kürtitől, hogy az igazgató miért nincs jelen az ülésen, majd azt kérdezte, hogy az ülést *nem felső presszióra hívták-e össze?*

Jávor Pál megkérdezte Hosszú Zoltántól, hogy kik állították össze a szavazólapon szereplők névsorát. Hosszú dr. *a kérdésre nem válaszolt.* Hajdú László mentette meg a helyzetet, amikor megmagyarázta, hogy a társulat meg akarja ismerni a törvény rendelkezéseit, és tudni akarja az eljárást a szavazás körül. Kifogásolt jelenségeket, rámutatott arra, hogy hetek óta folyó propaganda irányul oda, hogy a magyar színészet beérkezettjeit skartba²⁴ rakja. Hajdú felmutatta a Turul Szépművészeti Egyesület körlevelét, amely *direktívákat ad a szavazásra*, és felszólítást közöl a hivatalos szavazólapon végzendő javításokra vonatkozóan, pl. a felszólítás szerint törölni kell Székelyhidyi Ferencet, és helyébe Kubányi György²⁵ nevét kell beírni. A felszólítás a következőket írta: „nem ismert nagy nevek kellene, akik a megalkuvás szellemét akarják. Ha a behelyettesített nevek szerényebbek is, de a feltétlen keresztény nemzeti irányt képviselik, és most a színművész társadalomnak ilyenekre van szüksége...” A társulati ülés viharosan alakult: *Lehotay Árpád védte az Előkészítő Bizottságot. Hosszú Zoltán pedig nyíltan megtámadta Bajor Gizit²⁶, hogy többször interveniálni mert zsidók kamarai tagsága érdekében.* Az incidens olyan zavart okozott, hogy öt percre fel kellett függeszteni a társulati ülést. A társulati ülés második felében tovább folyt a vita, részint személyek, részint elvek felett, végül a Nemzeti Színház tagjai határozatot hoztak, amelyet Németh Antal előre megfogalmazott és Hajdú Lászlónak átadott, hogy kellő időben nyerje meg a határozat számára a társulatot. A december 10-én délben tartott ülés határozata szó szerint a következőképpen hangzott.

„A Nemzeti Színház tagjai a kir. magy. Operaházzal szolidaritást vállalva tartózkodnak a jelenlegi sárga szavazóívvel történő szavazástól, és mindaddig nem vesznek részt a Színművészeti és Filmművészeti Kamara életében és munkájában, amíg a kir. magy. Operaházzal együtt a két állami színház művészei és művésznői, alkalmazottai és személyzete biztosítékot nem nyer arra, hogy a képviselői közgyűlésen méltó módon, formában és méretek között vehet részt az ország színházi kultúrájának önmagukra vonatkozó irányításában. A Nemzeti Színház tagjai tehát elhatározták, hogy a f. hó 12-ei szavazáson nem jelennek meg, szavazni nem fognak, és kéri Nagyméltóságodat a lista bevonásukkal történő megváltoztatására.”

Németh Antal ezzel sem elégedett meg, hanem felterjesztést szövegezett meg, amely egyebek közt a következőket is mondja:

„Nagyméltóságod rendelete világosan és félreérthetetlenül kimondja, hogy a Nemzeti Színház minden tagja, eo ipso²⁷ kamarai tag is, mégis mindnyájunknak kivétel nélkül végig kellett csinálnunk a tagfelvételekkel kapcsolatos összes előírásokat, és erkölcsi bizonyítványokért futkostunk reggeltől estig tartó munkánk közepette akkor, amikor a felvett tagok sorában többszörösen büntetett előéletű egyének is vannak, és amikor az elektorlistán szerepel olyan név is, amelynek viselője ellen lopás miatt eljárás van folyamatban.”

Eredménytelen volt mindkét állami színház összes tagjának ez az akciója, mert a nyilas turulista klikk erősebbnek bizonyult: *sem Haász Aladár, sem Zsindely Ferenc nem másítottak meg semmit, könnyörtelenül végrehajtották ezt a félremagyarázható rendeletet, amely elindította a 150 éves magyar színházi kultúra legszomorúbb fejezetét.*

A nyilvános akciók eredménnyel nem járva nem jelentették azt, hogy Németh Antal felhagy az ellenzéki magatartással. Márkus Lászlóval, az Operaház igazgatójával egyetértésben felterjesztéssel fordult gróf Teleki Pál kultuszminiszterhez, hogy legalább az esküt tett igazgatási és műszaki ügyvezetők és ügykezelők szakcsoportjába tartozó tisztviselőket kivonja a Kamara hatásköre alól. A 2795/1938. számú, december 22-éről keltezett felterjesztés kérte, hogy a különleges jogi helyzetben levő alkalmazottak ne vétessenek fel a Kamarába. Teleki Pál kultuszminiszter helyett Zsindely Ferenc államtitkár válaszolt, és a V.K.M. 16789/1938. III. sz. rendeletében közölte, hogy az egyes személyekre alkalmazható kivételezési joggal *a miniszter élni nem kíván.* A rendelet felhívta az állami színházak ügykezelőit, valamint igazgatási és műszaki munkakörben levő alkalmazottait, hogy haladéktalanul kérvényezzék a Színművészeti és Filmművészeti Kamarába való felvételüket. *A művészeti osztály ily módon Kiss Ferenc diktatúrájának szolgáltatta ki nemcsak az állami színházak tagjait, nemcsak az igazgatóit és művészeti vezetőit, de még a gazdasági ügyvitel felelős tényezőit is.* A Pesti Hírlap 1939. II. 12-ei számában „Művészet és szabadság” az egyetlen, amely a Kamara megszervezésével szemben aggályoknak adott hangot. Németh Antal kivül sem akkor, sem a későbbi időkben nem volt senki, aki tevőlegesen harcot vállalt volna Kiss Ferencnek és klikkjének, a Kiss Ferenc érdekeit fenntartás nélkül kiszolgáló választmánynak nyilas diktatúrájával szemben. (Vaszary Gábor gúnyos hangú cikkei később jelentek meg!) Nem volt a Kamarának egyetlen olyan jelentkezése, amelyet felterjesztéseiben ne ostorozott volna, hogy az anomáliákra rá ne mutatott volna, vagy a minisztérium és a Kamara rendelkezéseinek ellentmondásait nevetségessé ne igyekezett volna tenni. Egy ilyen érdekes eset volt pl., amit Németh Antal 376/1939. számú felterjesztésében tett szóvá. Németh Antal ugyanis felkérte az európai hírű Pekáry Istvánt²⁸ egy díszlet megtervezésére. Alig jelent meg az újságokban Pekáry István foglalkoztatásának híre, Cselle Lajos, a Színművészeti Kamara főtitkára figyelmeztette Németh Antalt arra, hogy csak a Kamara engedélyével szerepeltetheti Pekáry Istvánt. Felszólította, hogy kérelmezze a működési engedély megadását erre az ad hoc esetre

Pekáry számára. Pekáry István 1939. I. 30-án megírta és benyújtotta a kérvényt a Kamarához, de a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumba címezve. Németh Antal felterjesztésében rámutatott arra, hogy legjobb tudomása szerint a Nemzeti Színház közvetlen felügyeleti hatósága egyedül a vallás- és közoktatásügyi miniszter, rámutatott a teljesen fonák helyzetre, arra ti., hogy az igazgatása alatt álló színház egyik tagja közbeiktatódott a mindenkori igazgató személye és a vallás- és közoktatásügyi miniszter közé. Utalt arra, hogy előfordulhat az a paradox eset, hogy a Nemzeti Színház igazgatója által kezdeményezett bármilyen hasonló lépést a Nemzeti Színház történetesen kamarai elnöki minőségben működő tagja esetleg *nem* támogatja. A felterjesztés a továbbiakban a következőket mondotta:

„A Nemzeti Színház mindenkori igazgatójának a százéves jogszokás és a színház életének követelményei nemcsak jogává, de kötelességévé is tették, hogy a saját hatáskörén belül önmaga válassza ki a kijelölt díszlettervezőt. Jelen esetben a Nemzeti Színház kijelölt díszlettervezőjének kérvényét a Kamara átvette, megfelelő ügykezelés után véleményezte, és azután felterjesztette a minisztériumhoz, mire a minisztérium a kérvényt további véleményezés végett leküldte a Nemzeti Színház igazgatójához. Most a Nemzeti Színház igazgatója véleményezi a saját jelöltjének kérelmét, azaz javasolja megadni az engedélyt annak, akit önmaga választott volna. A színház által véleményezett kérvény visszamegy a minisztériumba, ahol döntenek fölötte. Döntés után a kérvény újból a Kamarához kerül, mely a miniszteri döntést megfelelő adminisztrálás után tudomásul veszi, hogy azután továbbítsa a tervezőhöz, a tervező pedig a színházhoz. Így az egyébként egyszerű ügy a Nemzeti Színház igazgatójától kiindulva kétszer kerül vissza hozzá, míg elintézését nyerhet. Természetes, hogy a színház a döntést – ilyen sokszorosán komplikált ügykezelés után a kérést – tárgytalanná teheti. Időközben ugyanis a darabnak, a szükséghez képest, esetleg már régen színre kellett volna kerülnie.”

A felterjesztés kérte, hogy az állami színházak tagjai semmiféle vonatkozásban ne legyenek alárendelve a Kamarának. Az állami színházakban működő művészek szereplése kizárólag a mindenkori felelős igazgató kezdeményezésétől és a miniszternek mint intendánsnak a döntésétől függjön.

A felterjesztés sem hozott elvi döntést, de a művészeti ügyosztály többet nem mert hasonló átiratot intézni Németh Antalhoz.

Megalakulás után a legszemérmertlenebb módon nyilvánvalóvá lett, hogy a Kamara vezetősége, élén Kiss Ferencsel, kizárólag anyagi érdekből tiportak el mindent és mindenkit, aki az útjukba állt. Még a hibás és rossz rendeletet sem tartva be, semmiféle előírást nem respektáltak. A tagok óriási számát vették fel, azonban ezek a később felvett tagok az önmaguk képviselőit a megválasztásában természetesen nem vehettek részt, és így volt rá módjuk, hogy a saját maguk érdekképviselőjére megalakult színészkarán belül akarataikat érvé-

nyesítsék. Senki előtt nem volt kétséges, nemcsak a színészek, de a minisztérium művészeti ügyosztálya, a későbbi államtitkárok és későbbi miniszterek előtt sem, hogy a Kamara vezetősége a Kamara tagjainak csupán egy kis részét képviselte. Adva volt tehát kezdettől végig egy olyan vezetőség, amely puccszerűen önmagát ültette a színésztársadalom nyakára és jól jövedelmező állásokba. Ez még a csíráját is megölte annak a látszatnak, hogy a Magyar Színművészeti és Filmművészeti Kamarának köze volt egy jogrend szelleméhez. A vezetőség nem mondott le, erőszakos jogbitorlóként élőködőnek ottmaradt a színésztársadalom nyakán, amely – minthogy a Németh Antalok független, szabad kritikáját a kormányhatóságok semmibe vették, sőt utóbb teljesen elnémították, – végleg a lejtőre juttatta a 150 esztendőes magyar színházi kultúrát.

Németh Antal azonban nem elégedett meg az oppozícióval, azzal, hogy mind a Kamarának, mind a Nemzeti Színháznak közös fölöttes hatóságánál a következetes és szigorúan szakszempontok alapján támadó ellenzéki hang szerepét vállalta Kiss Ferencékkel szemben, de tevőlegesen is igyekezett orvosolni a sérelmeket, amelyeket az elnök közismert önkényeskedése okozott. Mint a Színművészeti és Filmművészeti Tanács tagja, tehát a Kamaránál történt fellebbezések föllebbviteli fórumának egyik exponense, egész sor szabálytalan és káros kamarai határozat megváltoztatásáért vállalta a felelőséget. Ilyen irányú szerepe annyira közismert volt, hogy amikor Staud Géza fegyelmi ügye, amelyet a Magyar Szemlében megjelent tanulmánya miatt indított ellene Kiss Ferenc, a Tanács

NEMZETI SZÍNHÁZ

szám

19

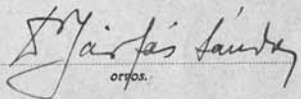
Orvosi bizonyítvány

Major Tamás urat a mai napon a reambulomban megvizsgáltam és megállapítottam, hogy magasfokú idegrendszerbeli kimerültségben és szív bántalomban jelen állapotban művészi munkára alkalmatlan és képtelen szenved.

Nevezett ez év Május 15. napjától a javulástól függően 4-5 hétig naponta gyógykezelés alatt áll és addig a színházi próbák előadások alól felmentendő.

A beteg a szobát el hagyhatja.

Budapest, 1944 évi május 15. napján.

orvos.

10170 vitéz Sándor.

elé került, *Székfű Gyula*, a Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsészeti karának akkori dékánja, magánlevélben kérte Németh Antal támogatását Staud Géza²⁹ pályája érdekében. Németh Antalnak a kérdésben elfoglalt magatartásáért Székfű Gyula újabb levélben mondott köszönetet. Azonban akkor már nemcsak a fellebbező felek tudták azt, hogy Németh Antalhoz mindig fordulhatnak jogorvoslatért, hanem a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium Művészeti Ügyosztályának is tudomására jutott; a Tanács utasítást kapott Németh Antal részvételének mellőztetésére, és attól kezdve nem hívták meg a fellebbviteli tanács tárgyalásaira.

JEGYZETEK

1. 1934. április 20-ára tűzte ki ifj. Hegedűs Sándor *Riport* című színművének bemutatóját a Nemzeti Színház. A főpróba napján a kritikusok úgy nyilatkoztak, hogy jobb lenne, ha a darabot elő sem adnák. Ezzel az állásponttal az igazgató Voinovich Géza és a közreműködő színészek is egyetértettek. A színház titkársága azonnal megfogalmazta a közleményt, melyben az állt, hogy a főszereplő megbetegedése miatt a bemutató elmarad. Az ügy háttéréről Németh Antal leírja, hogy ifj. Hegedűs Sándor író Jókai Mór unokaöccse volt. A pénzügyminisztériumhoz kapcsolódó családi összeköttetéseknek köszönhetően színdarabját a Nemzeti Színház vezetősége bírálattal nélkül fogadta el. (Forrás: OSZK Színháztörténeti Tár, Fond 5/49)
2. Hóman Bálint (Bp., 1885–Vác, 1953) vallás- és közoktatásügyi miniszter volt (rövid megszaktással) 1932 és 1942 között. Politikai elítéltként a váci börtönben halt meg.
3. Gerevich Tibor (Máramarosziget, 1882–Bp., 1954) művészettörténész, a Római Magyar Intézet igazgatója. 1934-ben a római Tudományos Akadémia színházi konferenciájára meghívott magyar delegáció házigazdája. A világ legismertebb drámaírói, rendezői és színházesztétikusai közreműködésével megtartott konferencián (elnök: Luigi Pirandello), hazánkat Molnár Ferenc és Herczeg Ferenc mellett dr. Németh Antal képviselte, aki a magyar állami színházak helyzetét ismertette. A sikeres római előadássorozat nyomán Gerevich Tibor javasolta Hóman Bálint miniszternek dr. Németh Antal kinevezését a Nemzeti Színház élére.
4. Voinovich Géza (Debrecen, 1877–Bp., 1952) irodalomtörténész, akit Hóman Bálint miniszter kormánybiztosi rangban nevezett ki a Nemzeti Színház élére 1933-ban. Két év után, 1935-ben hivatalából felmentették. Dr. Németh Antal itt Voinovich Géza „leköszönéséről” ír. A korabeli híradások szerint azonban szó sem volt önkéntes távozásról. 1935. június 1-jén a kormánybiztos épp a minisztériumba igyekezett a költségvetés megtárgyalására, amikor az utcán egy újságírótól tudta meg, hogy fölösleges sietnie, mert leváltották.
5. Rózsahegyi Kálmán (Endréd, 1873. okt. 6.–Bp., 1961. aug. 27.) Harmincöt éven át a Nemzeti Színház tagja, 1923-tól a Nemzeti Színház örökös tagja. Németh Antal igazgató 1935-ben nem szerződtette. Az akkor 62 éves színész ezután magánszínházakban lépett fel, majd színiiskolát alapított. 1946-ban a Népbíróságon Németh Antal ellen tanúskodott.
16. Major Tamás (Újpest, 1910–Bp., 1986) A Színművészeti Akadémia elvégzése után 1931-től a Nemzeti Színház ösztöndíjas színésze. Dr. Németh Antal karakterszerepekre szerződtette, nagy feladatokra nem tartotta alkalmasnak. Édesanyja – Majorné Papp Mariska, a Városi Színház ifjúsági előadásainak szervezője és rendezője – rendszeresen foglalkoztatta fiát, de a Nemzetiben klasszikus drámák főszerepeiben szerette volna látni. Az OSZK kéziratára több tucatnyi protekciót kérő levelet őriz, melyekkel Németh Antal igazgatót ostromolta. Tasnádi Nagy András, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium államtitkára is közbenjárt Major Tamás színházrendezői feladatokkal való megbízása érdekében (Major Tamás eredeti neve a születési anyakönyvi kivonat szerint: Tasnádi Major-Maróthy Tamás). A kérést dr.

- Németh Antal azzal utasította vissza, hogy színészenek általános műveltsége kevés, nem elegendő a Nemzeti Színház tekintélyes művészeinek irányításához. Major Tamás ezután beiratkozott a bölcsészkar magyar–francia szakára. Dr. Németh Antal pedig játékmesteri, majd rendezői feladatokkal bízta meg. (Forrás: OSZK Kézirattára, 63. fond, 5666/a.)
17. MÉP: Magyar Élet Pártja. Jobboldali politikai párt, 1939. márc. 7. – 1945. febr. 26. között kormánypárt.
 18. Bánóczi László (Bp., 1884–Bp., 1945) A Thália Társaság egyik alapítója, rendezője, a szociáldemokrata párt művelődéspolitikájának irányítója volt. Németh Antallal való megismerkedése súlyos konfliktussal kezdődött. A városi szubvenció tárgyalásakor kiderült, hogy a szoc. dem. párt képviselője nem kívánja támogatni a Nemzeti Színházat. Az ügy háttérében az állt, hogy Olty Magda nevelőapja B. L. elégedetlen volt a fiatal művésznő foglalkoztatásával. Németh Antal emlékirata szerint ez volt az első eset, amikor nyilvánvalóvá vált számára, hogy a politika hatalmi pozícióban levő emberei be akarnak avatkozni a színház életébe. (Forrás: OSZK Kézirattára, 63. fond, 73.)
 19. Intendáns: az állami színház felügyelő hatósága által a színházigazgató fölé helyezett, annak munkáját szakmailag, gazdaságilag ellenőrző főtisztviselő. Németh Antal kinevezését követő első évek után a VKM államtitkárai látták el a felügyelettel kapcsolatos feladatkört, mely a szakmai felügyeleten túl, egyre inkább politikai felügyeletté vált. A miniszter és a színházigazgató közé beiktatott felügyelő először Tasnádi Nagy András (Bp., 1882–Bp., 1956), a VKM államtitkára 1935. III. 5.–1938. II. 12. között. Majd Zsindely Ferenc (Kisvárd, 1891–Bp., 1963) a VKM politikai államtitkára 1938. II. 12.–1939. III. 8-ig, később miniszterelnökségi államtitkár 1939. III. 8.–1943. III. 29. között. Zsindely Ferenc ajánlására alkalmazták a Nemzeti Színház igazgatói titkárságán Liszt Nándort, a később exponált jobboldalivá alakuló költőt, aki igen sok kellemetlenséget okozott Németh Antalnak.
 10. Sufficit (latin): bevételi többlet.
 11. Kiss Ferenc (Székesfehérvár, 1893–Bp., 1978) Több mint húsz éven át a Nemzeti Színház tagja, 1937-től örökös tagja. Klasszikus hősszerepek kiváló megformálója (Bánk bán, Lucifer, Othello, Macbeth). 1937-től a Színművészeti Akadémia tanára és igazgatója. 1938 decemberétől a Színművészeti és Filmművészeti Kamara elnöke. Mint a zsidótörvény végrehajtásáért felelős szakmai szervezet vezetője politikai nézetei miatt egyre inkább támadhatóvá vált, a Nemzeti Színház igazgatójával is szembekerült. Németh Antal 1944. július 27-én történt leváltása után – Kovách Aladár 84 napos igazgatását követően – 1944. október 19-étől 1944. december 23-áig Kiss Ferenc irányította az ország első színházát. Háborús bűnökért elítélték. 1953-ban szabadult. 1956-ban visszatért a színpadra, de a Nemzeti Színházban többé nem lépett fel. 1963-ban – színészi munkájának elismeréseként – Érdemes Művész kitüntetést kapott.
 12. A Nemzeti Színház Kamaraszínháza a Budapest, VI. ker., Andrássy út 69. szám alatti épületben 1937. október 16-án nyílt meg. Ez volt a Blaha Lujza téri nagyszínház második játszási helye, kisszínháza. Ugyanebben az épületben volt a Kamara Színművészeti Főosztályának irodája, ahol a Kamara hivatalos közlönyét, a *Magyar Színészet* című folyóiratot szerkesztették. Ma a Budapesti Bábszínház játszóhelye.
 13. Vuolijoki 1938-ban leköltött drámái – politikai okok miatt – csak jóval később kerülhettek színe a Nemzeti Színházban. A finn drámaírók bemutatóinak sorrendje következőképpen alakult: Järviluoma: *Északiak* (bem.: 1940. III. 30.), Vuolijoki: Niskauvori asszonyok (bem.: 1941. II. 8.), Vuolijoki: Niskauvori kenyér (bem.: 1942. I. 24.). Hella Vuolijoki (finn írásmód szerint: Wuolijoki) birtokáról Helsinkibe visszatérve Németh Antal Vladimir Derevjanski nagykövettel találkozott.
 14. Patkós György (Técső, 1906–Máramarosziget, ?) filmforgatókönyvének címe nem *Hetedíziglen*, hanem *Negyedíziglen*. A Hunnia Filmgyárban készült filmet – melynek rendezője Farkas Zoltán – 1942-ben mutatták be.
 15. Az éveken át tartó Fiala-perekben nem volt bizonyítható, hogy „Németh Antal sértettnek, mint a Nemzeti Színház igazgatójának, művészi és irodalompolitikai tekintetben kifejtett működése az egész magyar társadalom visszatetszését váltotta ki.” (Forrás: OSZK Színház-történeti tár Fond 5/546.)

16. Az 1938: XV. törvénycikket az első zsidótörvénynek nevezik. A törvény a szabad értelmiségi pályákon kötelezően felállítandó kamarák zsidó tagjainak számát 20%-ra korlátozta, azaz diszkriminatív foglalkoztatási tilalmat vezetett be. A rendelet kitért arra is, hogy a színházaknál csak azt szabad alkalmazni, aki a színművészeti és filmművészeti kamara tagja.
17. Hosszú Zoltán (Kálnok, 1897–?, 1944) Jogi tanulmányok után színésznek állt. 1926-tól 1944-ig a Nemzeti Színház tagja volt. Székely származására büszke epizódszínész, aki *Dani bá* címmel könyvet is írt. Ízléstelen kabaréjelenetek szereplője volt, szélsőjobboldali szerepe folytán nyugatra menekült.
18. Állami színházak ebben az időben a Nemzeti Színház és az Operaház. A színházak fenntartója a magyar állam. Az állami színházak működési elveit, vezetőinek és tagjainak kötelezettségeit és kiváltságait a színház sajátosságaihoz igazodó belső rendeletek írták elő. A Nemzeti Színházat keletkezése pillanatától kezdve szolgáló Szigligeti Ede dolgozta ki az Operaház kiválása után érvénybe lépő rendszabályokat, valamint a színházi törvényszéki bíró választásának és törvényszolgáltatásának elveit, melyeket 1944. december végéig a Nemzeti Színház mindegyik igazgatója kötelező érvényűnek ismert el. Németh Antal igazgató itt a különleges jogi helyzetre utal, és a következő dokumentumokra hivatkozik: *Szabályrendelet a Nemzeti Színház vezetésére és igazgatására tárgyában* (Érvényes: 1891. febr. 1-től), valamint *A Nemzeti Színház törvénykönyve* (1884. október 1-től kezdve).
19. Elektor: több fordulás, közvetett választási rendszerben a választóktól megválasztott személy, aki majd a következő fordulóban a nevükben szavaz.
20. Ifj. Wlassics Gyula, báró (Bp., 1884–Bp., 1962) jogot végzett minisztériumi tisztviselő. Apja id. Wlassics Gyula vallás- és közoktatási miniszter a Bánffy- és a Széll-kormányban. Ifj. Wlassics báró 1925-től színházi ügyekkel foglalkozó helyettes államtitkár a V.K.M.-ben, 1938-ban pedig a Színházművészeti és Filmművészeti Kamara felállítását előkészítő miniszteri megbízott.
21. Kürti József (Szatmár, 1881–Bp., 1939) a Nemzeti Színház tagja 1913–1925-ig, majd 1929-től haláláig. Bánk, Petúr, Tiborc megformálójaként egyaránt emlékezetes alakítást nyújtott. 1937-ben a Nemzeti Színház örökös tagja címmel tüntették ki.
22. Szücs László (Abony, 1901–Bp., 1976) 1935-től a Nemzeti Színház fődramaturgja. Tamási Áron, Márai Sándor, Hubay Miklós műveinek gondozója, Németh Antal dr. legfőbb tanácsadója volt. 1949-ben megvált a Nemzeti Színháztól.
23. Hajdú László (Bp., 1890–Bp., 1952) eredeti neve: Hajdútska Algernon László. 1918-ban szerződött a Nemzeti Színházhoz, ahol kisebb epizód szerepeket játszott, és ügyelő volt. Személyes bosszúból ő szervezte meg Hevesi Sándor igazgató megbuktatását. Hajdú Algernon László néven összeállította a Nemzeti Színház műsorának (1837–1941) időrendi mutatóját, adattárát.
24. Skartba rak: félreállít, mellőz, elejt valakit. Szerencsejátékban: a talon kicserélése után letett, a játszmaiban részt nem vevő kártyalapok. (Forrás: *Idegen szavak szótára*)
25. Székelyhidy Ferenc (Tövis, 1885– Bp., 1954) elismert operaénekes, 1923-tól az Operaház örökös tagja. Operák (tenor), oratóriumok, Kodály művek megszólaltatója. A megbízható másik jelölt Kubányi György (1897–1945) magyar nóta szerző, híres operett és nótáénekes.
26. Bajor Gizi (Bp., 1893–Bp., 1951) 1914-től 1951-ig – egy év kihagyással – a Nemzeti Színház tagja. Népszerűsége tudatában többször nyilvánosan is bírálta a vallási hovatartozásuk miatt listára vett és állás nélkül maradt színészek, színházi alkalmazottak megkülönböztetését. 1938-ban – az itt említett társulati ülésen – sem Bajor Gizi, sem Jávor Pál nem kívánták vállalni a tisztséget, melynek következtében részt kellett volna venniük a Színművészeti és Filmművészeti Kamara közgyűlésein, a kirekesztést kimondó ítéletek meghozatalában. Személyes okuk is volt erre. Bajor Gizi a férje származása okán, Jávor Pál felesége folytán érzékelte a család fenyegetettségét.
27. Eo ipso: magától értetődően, természetesen.
28. Pekáry István (Bp., 1905–Bp., 1981) nemzetközi hírű díszlet- és jelmeztervező, aki a Nemzeti Színházban 1939-ben bemutatott *Lúdas Matyi* díszleteit és jelmezeit, majd 1942-ben a *Csongor és Tünde* díszleteit tervezte.

29. Staud Géza (Mocsonok, 1906–Bp., 1988) színháztörténész, szerkesztő, aki 1946–1950 között a Színművészeti Akadémián irodalmat és színházi jogot tanított. Staud Géza nem viszonzta a Nemzeti Színház igazgatójának segítőkész támogatását. 1946. október 11-én mint a Magyar Színészek Szabad Szakszervezetének főtársa tiltakozást jelentett be Németh Antal dr. igazolása ellen. A Nemzeti Bizottság XIV. sz. Értelmisségi Igazoló Bizottságának címzett levelében ez áll: „A VKM Igazoló Bizottsága az igazolási eljárás megindításáról nem értesítette a Magyar Színészek Szabad Szakszervezetét, azt a közösséget, amelyben Németh Antal dr. hazánkra ártalmas működését kifejtette [...] így a Magyar Színészek Szabad Szakszervezetének csak most van módjában, hogy tiltakozását jelentse be Németh Antal dr. igazolása ellen.” A Staud Géza által benyújtott petíció végeredménye az lett, hogy újabb tárgyalások után 1946. november 27. napján a Budapesti Nemzeti Bizottság dr. Németh Antalt állásvesztésre ítélte. A fellebbezést elutasították. A VKM Igazoló Bizottságának 1945. dec. 5-én hozott egyhangúan pozitív határozatát a későbbiekben semmisnek tekintették. Dr. Németh Antal, aki a kulturális élet legfőbb irányítói közé tartozott, 42 évesen állástalanná vált, és rendkívüli tehetsége ellenére több mint egy évtizeden át nem kapott munkát a színházi szakmában.

A nemzet színháza lerombolva, 1964 (fotó: Zaránd Gyula, Párizs)